

*Сидоренко О. М.,**кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін
Миколаївського інституту права**Національного університету «Одеська юридична академія»**Таран З. В.,**спеціаліст права*

МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ НОРМ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена моральним засадам публічно-правових норм національного законодавства України. Здійснено соціально-філософський і юридичний аналіз проблеми стану права та моралі в суспільстві, впливу моральних норм і правових норм на формування поведінки особи. Доведено, що мораль є формою свідомості суспільства і сферою свідомості окремого індивіда; базовою та необхідною передумовою становлення, удосконалення національного законодавства.

Ключові слова: мораль, право, національне законодавство, публічно-правові норми, правовий вплив, державний вплив, правове регулювання, суспільство, держава, співвідношення права й моралі, упорядкування відносин.

Постановка проблеми. Право й мораль є основоположними елементами щодо регулювання, впорядкування відносин у суспільстві та основоположними щодо здійснення правового впливу на поведінку суб'єктів. Правові норми не мають суперечити демократичним засадам суспільства, а засади суспільної моралі повинні братись до уваги органами державної влади щодо процедури розроблення нормативно-правових актів держави. Тому є актуальним соціально-філософський і юридичний аналіз проблеми стану права та моралі в суспільстві, впливу моральних норм і правових норм на формування поведінки особи. Адже мораль є формою свідомості суспільства і сферою свідомості окремого індивіда; мораль є базовою та необхідною передумовою становлення, удосконалення національного законодавства, за допомогою якого здійснюється ефективний правовий вплив на поведінку суб'єкта.

Питання щодо сутності й значення права, моралі досліджується в працях таких відомих учених-правознавців: В.П. Андрушенка, В.А. Бачиніна, Т.В. Бутко, В.Є. Дзівідзінського, О.В. Зайчук, О.В. Козаченка, А.Ф. Крижанівського, Є.М. Мануйлова, І.Ф. Надольного, Ю.М. Оборотова, Н.М. Оніщенко, Л. Фуллера, М.В. Цвіка та інших.

Предметом дослідження є практичні аспекти впливу моралі на право України в умовах сучасності (дослідження моральних засад публічно-правових норм національного законодавства України).

Метою статті є аналіз сутності й значення моралі та права як регуляторів суспільних відносин в умовах сучасності й віддзеркалення моральних засад у національному законодавстві України.

З метою реалізації мети виконано такі завдання: 1) визначено зміст понять «право» й «мораль»; 2) з'ясовано практичні аспекти впливу моралі на право в умовах сучасності, зокрема досліджено моральні основи публічно-правових норм.

Вклад основного матеріалу дослідження. Дослідження взаємодії права як засобу державного впливу на суспільні відносини та моралі як різновиду соціальних норм дає дійсну можливість утілення в практичну діяльність суб'єктів моральних, правових, етичних, релігійних норм, що є основоположними чинниками взаєморозуміння та співпраці між людьми на сучасному етапі розвитку людства. Право й мораль є основоположними елементами щодо регулювання та впорядкування відносин у суспільстві, основними способами впливу на поведінку суб'єктів. Вони взаємодіють один із одним у процесі регулювання відносин, доповнюють один одного, їх ознаки багато в чому збігаються.

Мораль є категорією, що віддзеркалює рівень свідомості; мораль постає у людському уявленні як належне, критерієм якого є добро і зло, чесність, порядність, справедливість, правда.

Право – це історично сформована, морально обґрунтована та релігійно вивірена, легалізована ціннісно-нормативна система, розрахована на загальне визнання (легітимацію) та відповідну поведінку людей, організацій, соціальних спільнот, у якій використовуються процедури, формалізовані рішення й державний примус для запобігання конфліктам і розв'язання їх, збереження соціальної цілісності [1, с. 56–57]. Існування права сприяє утвердженню загальнолюдських норм моралі, подоланню несправедливості, злу.

Головним призначенням права й моралі є запровадження та підтримання стабільності й порядку в суспільстві, створення при цьому еталонів поведінки, що формально закріплюються в нормах національного законодавства.

Право за своїм змістом і формою є елементом людської культури, оскільки віддзеркалює рівень і характер загальнолюдських надбань, які у правотворчому процесі набувають юридичного змісту й за допомогою домінуючої юридичної техніки втілюються у правові встановлення. Відсутність культурологічного підґрунтя для формування права не приводить до бажаної мети формування таких нормативних приписів, які будуть сприйняті суспільством як справедливі й забезпечать їх виконання передусім на рівні переконання суб'єкта права щодо їх доцільності й необхідності [2, с. 78]. Усі юридичні норми є нормами культури, адже продуктами культури є уявлення про добро, зло, честь, гідність, традиції, звичаї тощо; не можуть перетворюватися на право правила поведінки, що не стали нормою культури.

Мораль – це система норм, правил, що регулюють спілкування й поведінку людей, забезпечують єдність суспільних і особистих інтересів. Крім прямих норм поведінки, мораль також включає ідеали, цінності, категорії [3, с. 320–321]. Ідеал постає як досконалість, вище прагнення людини, її уявлення про вищі моральні вимоги.

Цінності розглядаються як щось найдорожче як для самої людини, так і для всього людства. Проблема цінностей пов'язана з проблемою культури, що виражається в якості визначальних цінностей: істини, добра, краси та святості, а наука, правопорядок, мистецтво й релігія – це цінності, блага культури [1, с. 270].

Цінності лежать і в основі права, так як вони формують його зміст, визначаючи права та обов'язки, дозволи й заборони, правові дефініції, категорії та інститути [3, с. 76]. Цінність є основою вибору суб'єктом цілей, засобів, результатів та умов діяльності. Право як соціальний регулятор також є цінністю. Цінності права – різноманітні матеріальні й нематеріальні блага, які забезпечуються правом (життя, здоров'я, свобода, власність тощо) [4, с. 155]. Цінності як вищі установки, в яких людина бачить себе та виправдання свого існування, наявні у вигляді об'єктивних моментів змісту ціннісної свідомості [5, с. 94]. Сфера цінностей створює особливу історико-культурну реальність. Цінність права – це його спроможність слугувати метою й засобом задоволення науково обґрунтованих, соціально справедливих загальнолюдських потреб та інтересів громадян і їхніх об'єднань. Вона формується стосовно кожної людини (особистісна цінність), соціальних спільнот і об'єднань (групова цінність) і, зрештою, суспільства загалом (загальносоціальна цінність). Ціннісно-правове регулювання виражається передусім у встановленні правових меж між цінностями та антицінностями, у створенні умов для забезпечення цінностей і їх досягнення в недопущенні утвердження антицінностей у правовій сфері [6, с. 64].

Цікавою видається позиція відомого американського професора права Л. Фуллера, який у роботі «Мораль права» дослідив взаємозв'язок моралі та права, складні проблеми правової моралі, законності й законодавства, справедливості й ефективності законів і запропонував розмежовувати мораль обов'язку та мораль прагнення. «Мораль прагнення – це моральність Добропорядного Життя, досконалості, найповнішої реалізації людських здібностей» [7, с. 13]. Проте не існує доступного нам способу примусити людину жити розумним життям. Ми можемо лише намагатися виключити з її життя найбільш кричущі й очевидні вияви випадковості та ірраціональності, створити умови, суттєво важливі для розумного людського існування – необхідні, але недостатні умови для досягнення цієї мети. Для того щоб судити, що в людській поведінці є поганим, ми мусимо знати, що є цілковито добрим. Кожна дія має оцінюватися з погляду її внеску в досконале життя. Без уявлення про ідеал людського існування ми не матимемо взірця як для встановлення обов'язків, так і для відкриття нових способів виявлення людських можливостей [7, с. 18].

Мораль пронизує всю правову матерію, чинне законодавство. Моральні засади закріплені як у законах нашої держави, так і в підзаконних нормативно-правових актах. Законодавство є досягненням загальнолюдської культури, втіленням гуманістичного, ідеологічного, морального потенціалу народів. Законодавство покликане бути послідовним відображенням справжнього народовладдя, демократичних надбань людини.

Правові системи розвинутих країн будуються на основі принципу розподілу права на публічне і приватне. Публічне право являє собою систему норм права, які об'єднані в певні галузі права, що регулюють державні, міждержавні й суспільні відносини підпорядкованих суб'єктів на основі імперативного методу правового регулювання. Провідною ідеєю цієї спільноти є публічний інтерес.

Законодавчі органи держави в процесі законотворчості мають урахувати стан суспільної моралі, моральну культуру населення. Адже моральні основи є важливою складовою права, так як законодавство правової, соціальної, демократичної держави має бути справедливим і гуманним. Велику моральну цінність являють собою основні права людини – юридичне вираження її свободи та гідності.

Моральні основи сучасного українського законодавства припускають таку його побудову й практику його застосування, яка базується на нормах, принципах і вимогах моральності, моралі. Норми права, що не відповідають нормам моральності, сприймаються в суспільстві як несправедливі й тому є неефективними у правозастосовній (у тому числі правоохоронній) діяльності.

Моральні основи чинного законодавства виявляються у трьох напрямках: моральна свідомість, моральна діяльність, моральні відносини [8, с. 18].

Аналізуючи законодавство нашої держави, можемо підкреслити, що право України в різноманітних своїх виявах демонструє вплив суспільної моралі та загальнолюдських цінностей. Правове регулювання в цьому аспекті виявляється в тому, що законодавець наголошує на тому, що однією з підстав виникнення прав і обов'язків є завдання майнової та моральної шкоди іншій особі; поведінка суб'єктів правових відносин має відповідати моральним засадам суспільства; одним зі способів захисту прав та інтересів судом є відшкодування моральної (немайнової) шкоди [9, с. 62].

Виходячи з предмета дослідження, ми проаналізували моральні підвалини деяких публічно-правових норм. Так, у Кримінальному кодексі України від 05.04.2001 № 2341-III злочинам проти громадського порядку та моральності присвячено розділ XII, який складається із ст. ст. 293–304.

У Кримінальному кодексі України злочини проти моральності ділять на злочини, що посягають на основні моральні принципи у сфері духовного й культурного життя суспільства (ст. ст. 297–300); злочини, що посягають на відносини у сфері сексуальних стосунків (ст. ст. 301–303); злочини, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують принцип вільного розвитку особистості й умови нормального розвитку та виховання неповнолітніх (ч. 2 ст. 299, ч. ч. 2 і 3 ст. 300, ч. ч. 2 і 3 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч. ч. 3 і 4 ст. 303, ст. 304). У цьому випадку правові норми прямо присвячені захисту саме моральних аспектів життя суспільства, що свідчить про визнання суспільством можливої реальної загрози для свого існування в результаті серйозного порушення норм моралі.

У Кримінальному процесуальному кодексі України від 13.04.2012 № 4651-VI мораль моралі присвячено ч. 1 ст. 55, ч. 4 ст. 55, ч. 1 ст. 61, ч. 1 ст. 128, п. 1 ч. 1 ст. 487 тощо.

Аналізуючи положення Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X, можемо зазначити, що моральні аспекти відбито в ст. 178, п. 1 ч. 1 ст. 262, ст. 269 тощо.

Варто констатувати, що важливим є той факт, що суспільство висуває підвищені моральні вимоги до окремих видів трудової діяльності, які передбачені положеннями окремих законів і підзаконних нормативно-правових актів (наприклад, щодо суддів, прокурорів як суб'єктів публічного права).

Так, 1) у ст. 148 Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР зазначено, що суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України, який має високі моральні якості та є правником із визнаним рівнем компетентно-

сті; 2) у ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII визначено, що суддею, уповноваженим здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, може бути обрано суддю зі стажем роботи суддею не менше десяти років, досвідом здійснення кримінального провадження в суді й високими морально-діловими та професійними якостями; у ст. 73 зазначено, що відбірковий іспит проводиться Вищою кваліфікаційною комісією суддів України у формі анонімного тестування з метою перевірки рівня загальних теоретичних знань кандидата на посаду судді у сфері права, володіння ним державною мовою, особистих морально-психологічних якостей кандидата; 3) у ст. 8-1 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII передбачено, що членами конкурсної комісії повинні бути особи, які мають бездоганну ділову репутацію, високі професійні та моральні якості, суспільний авторитет, а також значний досвід діяльності у сфері запобігання або протидії корупції; у ст. 40 констатовано, що на посаду Генерального прокурора України може бути призначений громадянин України, який має високі морально-ділові, професійні якості й організаторські здібності.

Моральні та правові норми, які є різновидом соціальних норм, знаходяться в тісному зв'язку і взаємодії з етичними нормами, правилами доброчесності. Юридична етика є складовою регулювання відносин у суспільстві, поєднує в собі теоретичні, нормативні положення. Юридична етика покликана вивчати сутність, функції, специфіку морально-професійних вимог до діяльності юриста.

Етичні правила щодо окремих видів трудової діяльності, до яких суспільство висуває підвищені вимоги, також передбачено положеннями окремих законів і підзаконних нормативно-правових актів (наприклад, щодо суддів, прокурорів, адвокатів).

Так, 1) у ст. 19 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII зазначено, що прокурор періодично проходить підготовку в Національній академії прокуратури України, що має включати вивчення правил прокурорської етики; додержання правил прокурорської етики, зокрема не допущення поведінки, яка дискредитує його як представника прокуратури та може зашкодити авторитету прокуратури; прокурор зобов'язаний щорічно проходити таємну перевірку доброчесності; у ст. 43 вказано, що прокурора може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження у зв'язку із систематичним (два й більше рази протягом одного року) або одноразовим грубим порушенням правил прокурорської етики, тощо; 2) у ст. 94 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII передбачено, що члени Вищої кваліфікаційної комісії суддів України повинні у своїй діяльності та поза її межами дотримуватися найвищих стандартів етичної поведінки, в тому числі принципів і правил етики, які застосовуються до суддів; у ст. 56 зазначено, що суддя зобов'язаний дотримуватися правил суддівської етики, у тому числі виявляти й підтримувати високі стандарти поведінки в будь-якій діяльності з метою укріплення суспільної довіри до суду, забезпечення впевненості суспільства в чесності й неупередженості суддів; у ст. 59 вказано, що результати моніторингу способу життя судді можуть також використовуватися для оцінювання дотримання суддею правил суддівської етики; у ст. 79 наголошено, що Вища рада правосуддя може відмовити в унесенні Президентом України подання про призначення судді на посаду виключно у зв'язку з наявністю обґрунтованого сумніву щодо відповідності кандидата критерію доброчесності чи

професійної етики або інших обставин, які можуть негативно вплинути на суспільну довіру до судової влади у зв'язку з таким призначенням; у ст. 87 визначено, що громадська рада доброчесності утворюється з метою сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України в установленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання; у ст. 106 зазначено, що суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження у зв'язку з допущенням суддею поведінки, що ганьбить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, неупередженості, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики і стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, виявом неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу тощо; 3) у ст. 9 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI зазначено, що кваліфікаційний іспит полягає у виявленні теоретичних знань у галузі права, історії адвокатури, адвокатської етики особи, яка виявила бажання стати адвокатом, а також у зв'язуванні рівня її практичних навичок та умінь у застосуванні закону; у ст. 20 констатовано, що під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги, необхідні для належного виконання договору про надання правової допомоги; у ст. 21 зазначено, що під час здійснення адвокатської діяльності адвокат зобов'язаний дотримуватися присяги адвоката України й правил адвокатської етики; у ст. 27 вказано, що зміст договору про надання правової допомоги не може суперечити Конституції України та законам України, інтересам держави й суспільства, його моральним засадам, присязі адвоката України та правилам адвокатської етики тощо.

Аналізуючи аналітичні й статистичні дані щодо стану здійснення правосуддя в Україні за 2015 – I півріччя 2016 рр., можемо зазначити, що, відповідно до питання щодо вчинення кримінальних злочинів, за цей період було розглянуто 2,6% проваджень із постановленням вироку щодо злочинів проти громадського порядку та моральності [10]. У 2015 р. потерпіло від злочинів 74,2 (83%) тис. фізичних осіб, із них 32,5 (43,8%) тис. жінок, а також 2,6 (2,7%) тис. неповнолітніх; завдано матеріальної та моральної шкоди 61,8 тис. особам, або 83,3% потерпілих (2014 р. – 66,7 тис., або 80,3%). За вироками, що набрали законної сили, у 2015 році засуджено 94,8 (102,2%) тис. осіб, із них майже 11 (11,6%) тис. жінок. За I півріччя 2016 р. в Україні на розгляді в місцевих загальних судах знаходилось 539 590 справ і матеріалів з урахування злочинів проти громадського порядку та моральності.

На основі аналітичних і статистичних даних можемо зазначити види кримінальних покарань і злочинів проти громадського порядку та моральності за вироком, що набрав законної сили. Усього засуджено осіб за всі види злочинів – 46 835 осіб (I п. 2015 р.), 39 757 осіб (I п. 2016 р.). Основні види покарань: штраф – 8 992 (19,20%) (I п. 2015 р.), 8 259 (20,77%) (I п. 2016 р.); позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – 4 (0,01%) (I п. 2015 р.), 1 (0,00%) (I п. 2016 р.); арешт – 1 805 (3,85%) (I п. 2015 р.), 1 595 (4,01%) (I п. 2016 р.); позбавлення волі на певний строк – 9 479 (20,24%) (I п. 2015 р.), 8 476 (21,32%) (I п. 2016 р.). Додаткові покарання: конфіскація майна – 1 099 (2,35%) (I п. 2015 р.), 767 (1,93%) (I п. 2016 р.);

позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю – 1 313 (2,81%) (І п. 2015 р.), 920 (2, 31%) (І п. 2016 р.) [10].

Висновки. Проаналізувавши зазначені особливості, можемо підкреслити, що мораль є загальною, всеохопною засадою права, що зумовлює його покращення в аспекті гуманізації. Завдяки моральним принципам устанавлюються чіткі межі поведінки осіб, здійснюється суттєвий вплив на поведінку особи.

Узагальнюючи вищевикладене, можемо зробити висновок, що законодавство про професійну етику та моральну поведінку має стати основою під час виконання уповноваженими особами покладених на них завдань. У свою чергу, наявність відповідних нормативно-правових актів сприятиме утвердженню єдиних етичних і моральних засад як для суб'єктів публічного, так і для суб'єктів приватного права.

Вимога щодо відповідності моральним засадам суспільства, яка офіційно закріплена в законодавчих актах України, відображає позитивний аспект у здійсненні суб'єктивних прав, дає змогу визначити можливі варіанти поведінки особи, є засобом, який забезпечує можливість реалізації її свободи. Дотримання цієї вимоги стає критерієм правомірної поведінки суб'єктів і передумовою запобігання неправомірній поведінці.

Подальші наукові пошуки: дослідити моральні засади приватноправових норм національного законодавства України; визначити спільні й відмінні ознаки моралі та права; з'ясувати причини суперечностей між правом і мораллю.

Література:

1. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс : [учебник] / под ред. Ю.Н. Оборотова. – Одесса : Феникс, 2011. – 436 с.
2. Козаченко О.В. Аксіологічні властивості сучасного права (культурно-антропологічна концепція) / О.В. Козаченко // Актуальні проблеми філософії права. Аксіосфера права та держави : матеріали міжнародного «круглого столу» / за ред. Ю.М. Оборотова. – Одеса : Фенікс, 2013. – С. 78–80.
3. Сидоренко О.М. Догма права як правова цінність / О.М. Сидоренко // Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць. – Одеса : Юридична література, 2009. – Вип. 45. – С. 76–81.
4. Оборотов Ю.М. Традиції та новачі у правовому розвитку : [монографія] / Ю.М. Оборотов. – Одеса : Юрид. л-ра, 2001.
5. Сидоренко О.М. Ціннісно-нормативне бачення догми права / О.М. Сидоренко // Актуальні проблеми філософії права. Аксіосфера права та держави : матеріали міжнародного «круглого столу» / за ред. Ю.М. Оборотова. – Одеса : Фенікс, 2013. – С. 94–97.
6. Оборотов Ю.Н. Ценностное регулирование как средство преодоления обезличенности права / Ю.Н. Оборотов // Актуальні проблеми філософії права. Аксіосфера права та держави : матеріали міжна-

родного «круглого столу» / за ред. Ю.М. Оборотова. – Одеса : Фенікс, 2013. – С. 64–66.

7. Фуллер Лон Л. Мораль права / Л. Лон Фуллер ; пер. з англ. Н. Комарова. – К. : Сфера, 1999. – 232 с.
8. Козаченко О.В. Кримінальний процес : [конспект лекцій] / О.В. Козаченко. – Миколаїв : Іліон, 2016. – 320 с.
9. Сидоренко О.М. Моральні засади національного законодавства України / О.М. Сидоренко // Правове життя сучасної України. – Одеса : Фенікс, 2012. – Т. 1. – 2012. – С. 61–63.
10. Судова статистика Судової влади України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://court.gov.ua/sudova_statystyka/.

Сидоренко Е. М., Таран З. В. Моральные основы публично-правовых норм национального законодательства Украины

Аннотация. Статья посвящена моральным основам публично-правовых норм национального законодательства Украины. Проведен социально-философский и юридический анализ проблемы положения права и морали в обществе, влияния моральных норм и правовых норм на формирование поведения личности. Доказано, что мораль является формой сознания общества и сферой сознания отдельного индивида; базовой и необходимой предпосылкой становления, усовершенствования национального законодательства Украины.

Ключевые слова: мораль, право, национальное законодательство, публично-правовые нормы, правовое влияние, государственное влияние, правовое регулирование, общество, государство, соотношение права и морали, упорядочение отношений.

Sidorenko O., Taran Z. The moral principles of publicly-legal norms in national legislation of Ukraine

Summary. The article is devoted to moral principles of the publicly-legal norms of national legislation of Ukraine. The problem of state of law and morality in society are revealed in socio-philosophical and legal analysis, influence of moral standards and law on the behavior formation of a person in this scientific work. Proved that moral is a form of social consciousness and the realm of the individual; morality is a basic and necessary prerequisite for development, improvement of national legislation.

Key words: morality, law, domestic law, public law, legal effect, public impact, regulation, society, state, relationship between law and morality, ordering relations.